

Никола Живановић
Крађујевац

ЉУДСКА ТАШТИНА И СТРАХ БОЖИЈИ У КЊИЗИ ПРОПОВЕДНИКОВОЈ

Аутор овог текста покушава да покаже да се *Књиџа проповедникова* бави проблемом људског места у Божијем поретку. Човек је виђен као биће немоћно да изађе из оквира у који је стављен. Његова тежња да тај оквир превазиђе доводи до унутрашње дијалектике сумње и вере. Излаз из те ситуације је пристајање на тај поредак, које се изражава весељем.

Кључне речи: таштина, страх Божији, мудрачка књижевност, циклично време, труд, незнање, борба с Богом, весеље.

*И зачуше глас Госјода Боџа, који иђаше по
вршју кад захлади; и сакри се Адам и жена му
испред Госјода Боџа међу дрвеша у вршју. А Госјод
викну Адама и рече му: где је си? А он рече: чух глас
твој у вршју, па се поилаших, јер сам го, те се
сакрих.*

1. Мој. 3, 8-10

Књиџа проповедникова спада у мудрачке или поучне књиге *Староџ завеша*. Два основна мотива који се провлаче кроз дело су људска таштина и страх Божији. Док се први мотив сматра изворним, помињање страха Божијег се, делимично, везује за касније допуне редактора који су овај текст, који се по много чему не уклапа у библијски концепт света, прилагодили верском учењу (Јанковић, 101).

Први стих *Књиџе проповедникове* гласи: „Ријечи проповедника, сина Давидова, цара у Јерусалиму“. Овакви почеци су типични за мудрачку књижевност. Тридесета глава *Прича Соломонових* почиње на сличан начин: „Ријечи Аугура, сина Јакејева“. Приписивање песничких дела владару за чије време су настала било је уобичајно за књижевност старог истока. Тако се египатска *Химна Ашону* везује за Ехнатона, мада он највероватније није њен аутор. *Књиџа проповедникова*, међутим, није настала за време Соломона, већ занатно касније, у хеленистичком раздобљу, за време владавине Птолемејовића (Harrington, 285). То што се приписује Соломону говори о њеном мудрачком карактеру. Соломонова мудрост је била

пословична у јеврејској традицији, тако да су се књиге таквог карактера најчешће везивале за његово име. Ипак, не би требало превидети да се нигде изричито не каже да је то Соломоново дело, као што је то случај са *Песмом над песмама*. О проповеднику знамо још и да је био цар над Израелом (1,12). Једини Давидов потомак који је владао Израелом је Соломон. Његови потомци ће владати само Јудејом. Књижевни текст, међутим, не може се тумачити искључиво денотативно, нити се може ограничити на проблеме филолошке критике. Значење које текст добија навођењем поменутих атрибута цара Соломона, и избегавањем његовог именовања, битно је за разумевање дела. Потомак Давидов и цар Јерусалима је Божији помазаник, његов представник на земљи.

Стихови, од другог до једанаестог прве главе, представљају увод у дело. Ту се налазе готово сви лајтмотиви који чине окосницу књиге. Хебрејска реч коју Даничић преводи као таштина¹ значи дах, дашак, уздисај. У *Књизи о Јову* се каже: „Мислите ли да ће ријечи укорити, и да је говор човјека без надања вјетар“ (*Јов* 6, 26.). У Бакотићевом преводу се на неким местима ове две речи налазе једна поред друге: „И то је опет таштина и ловљење ветра“ (6, 96.). Узастопно понављање речи са истим или сличним значењем (таутологија) није страно библијским текстовима. Тиме се постиже појачани емотивни набој. За библијско поимање света посебно је необично циклично схватање времена: „Све ријеке теку у море, и море се не препуња; одакле теку ријеке, онамо се враћају да опет теку“ (1, 7). У овим стиховима је могућ и Хераклитов утицај (Јанковић, 100.). С обзиром да је дело настало у једном хеленизованом свету, идеје грчких филозофа су могле имати утицаја и на јеврејске писце. Има аутора који сматрају да ови стихови говоре о непромењивости природних појава (Томић, 1208). Оваква визија времена је у нескладу са новозаветним схватањем света: „Што је било то ће бити, што се чинило то ће се чинити, и нема ништа ново под сунцем“ (1, 9). Сам долазак Христов је нешто „ново под сунцем“. *Ошкровење Јованово* говори о нечему што ће се десити на крају. Време у *Новом завешћу* је линеарно и усмерено ка есхатону. Овакво схватање времена постоји и у Старом завету. Сама везаност јеврејске религије за њихову историју говори о линеарном схватању времена, о мисији коју изабрани народ остварује на свету. Јеврејска теологија је „тео-

1 Реч *таштина* је прасловенског порекла. Синоним је речи *празнина*. Често се употребљава у старословенским канонским споменицима, тако да се Даничић у преводу највероватније повео за њима. Католичка Библија ту реч преводи као *испразношћ*, што је синоним. Ова реч би се могла превести и као *сујеша*, као што је случај у руском преводу.

логија процеса“. Имајући то у виду *Књиџа проповедникова* се јасно издваја из библијског контекста, без обзира што је неисторичност типична за мудрачке књиге (Harrington, 271). Довољно је споменути да се неки од псалама везују за конкретне догађаје из јеврејске историје.

Стихови изречени у „Ја форми“, у којима проповедник говори о ономе што је чинио, каталог су тема које ће се даље развијати у делу. То што је сам говорник „управио срце“ ка мудрости и знању, што је био цар и имао богатство – говори о томе да је он неко ко познаје ствари о којима говори, да је искусио оно што је људско и да може то прогласити таштином. Позиција коју он има није позиција сиромаша који богаташа проглашава таштим, нити безумника који куне мудрога. То је позиција човека који је имао више него други, па као такав пре о томе може да суди. Од четвртог до десетог стиха друге главе говори се о богатству проповедниковом: „Велика дјела учиних: сазидах себи куће, насадих себи винограде. Начиних себи вртове и воћњаке, и насадих у њима свакојакних дрвета роднијех. Начиних себи језера водена да заљевам из њих шуму гдје расту дрвета. Набавих себи слуга и слушкиња, и имах слуга рођенијех у кући мојој; и имах говеда и оваца више од свијех који бише пре мене у Јерусалиму.“² (*Прој* 2, 4–7). Овим стиховима је могуће наћи паралелу у *Књизи о Јову*: „И имаше стоке седам тисућа оваца, и три тисуће камила, и пет стотина јармова волова, и пет стотина магараца, и чељади веома много; и бијаше тај човјек највећи од свијех људи на истоку“ (*Јов* 1, 3). За разлику од Јова, проповедник није изгубио своје имање, али је ипак дошао до закључка: „А кад погледах на сва дјела своја што урадише руке моје и на труд којим се трудих да урадим, гле, све бјеше таштина и мука духу, и нема користи под сунцем“ (2, 11). Разлози разочарања у богатство су вишеструки. Прво, проповедник не зна за кога ствара и хоће ли његов наследник бити вредан тог богатства (2, 19). Чињеница да не жели да ствара за другога, већ ради себе – доводи га на помисао да мора за живота уживати у свом богатству: „Није ли дакле добро човјеку да једе и пије, и да му је у души добро од труда његова? Ја видјех и то је из руке Божије“ (2, 24). Други од разлога из којих проповедник богатство сматра таштином везан је за његово господство. Њему, као господару није дато да ужива своје богатство: „Где је много добра – много је и онијех који га једу; па кака је корист од тога господару? Осим што гледа својим очима“ (5, 14). Трећи аргумент је

2 Богатство о коме се овде говори треба да потврди тврђење да је аутор књиге Соломон, који је био познат по раскоши.

савест: „Сладак је сан онеме који ради, јео мало ил много, а ситост богатоме не да спавати“ (5, 15).

Почетни стихови треће главе представљају један од најлепших примера паралелизма у читавој Библији. На осам стихова, два до четири пута по стиху, понавља се једна иста мисао: „Свему има вријеме“ (3, 1a). Ипак, у овом одељку, који се може узети и као засебна песма, нема монотоније. Разлог томе је у конкретизацији песничких слика, од којих свака делује непосредно и подједнако убедљиво. Мисао о томе да за све постоји време у складу је са уводним стиховима који говоре о цикличности времена. То време је у основи светског поретка и човек му се не може супротставити. Овде се по први пут сучељавају две основне мисли из претходних поглавља: цикличност времена и узалудност човековог труда. Светом владају супротстављене силе од којих свака има „своје време“. Човек својим трудом може стварати, али је и његово стварање подложно утицају тих сила и тиме пролазно. То је најјачи аргумент који проповедних има да би богатство и „труд човечији“ назвао таштином. Богатство је таштина, ветар, нешто неухватљиво, нешто што не може да траје. Нимало не изненађује што после ритмичности уводних стихова треће главе долази поново стих: „Кака је корист онеме који ради око онога око чега се труди?“ (3, 9).

Супротно људском делу, које је пролазно, Божије дело „траје довијека, не може му се ништа додати, нити се од тога може што одузети; и Бог твори да би га се бојали“ (3, 14). Какво је онда то дело Божије и који је његов однос према човечијим творевинама? Човек је осуђен да живи у незнању: „Видио сам послове које је Бог дао синовима људским да се муче око њих. Све је учинио да је лијепо у своје вријеме, и свијет метнуо им је у срце, али да не може човјек докучити дјела која Бог твори, ни почетка ни краја“ (3, 11). Узрок цикличном времену је Божија воља. „Јер Бог повраћа што је прошло“ (3, 15b), али и људско незнање и немоћ да се разуме Божија творевина, да јој се наслути „почетак и крај“. Сам „страх Божији“ је људска везаност за Бога, блискост с њим. То је највиши ступањ присности са Богом који може достићи човек у греховном стању, прва емоција коју је Адам осетио после првобитног греха. Страх подразумева и кајање због учињеног греха, свест да се створење отуђило од Створитеља.

Бог је човеку „свет метнуо у срце“, а свет је Божија творевина. Ако од Бога долази и враћање онога што је прошло, онда је и то у људском срцу. Људска везаност за Бога подразумева и пристајање

на тај поредак, не његово разумевање, већ осећање његове праведности.

Овде се може пронаћи блискост са стоичком филозофијом. Човек не зна „шта ће бити последије њега под сунцем“ (6, 126), али исто тако и да неће под њим бити ничега новог (1, 96). Те две мисли извиру из две различите перспективе. Прва се односи на индивидуалну људску судбину која се смрћу завршава, а друга на вечни Божији поредак који је непромењив. Оваква мисао је у складу са Божијим обраћањем Јову „Гдје си ти био када ја оснивах земљу? Кажи ако си разуман“ (Јов 38, 4). По стоичкој етици, све што се дешава може имати погубну последицу на индивидуалном плану, али глобално гледано то се мора третирати као жељено решење.

Сам страх Божији у *Књизи о Јову* још је везан за човеково достојанство. У Библији је човек „Божански одређен“, не само да има привилегију да влада светом који га окружује, већ је и за њено коришћење одговоран Богу (Голдберг, 248). Страх Божији се у том смислу може тумачити као страх да се то достојанство не изгуби, да се лик Божији у човеку не затре. О човековом достојанству говоре многи псалми: „Небо је господње, а земљу је дао синовима човечијим.“ (Пс 115, 16), „Учинио си га мало мањега од анђела, славом и чашћу вјенчао си га, поставио си га господаром над дјелима руку својих, све си метнуо под ноге његове“ (Пс 8, 5–6). У *Књизи пророковедничковој* се, међутим, каже: „Рекох у срцу свом за синове људске да им је Бог показао да су као стока“ (3, 18). Одакле, овакав раскид са традиционалним схватањем човека у Божијој творевини? Постоји више могућих решења. Из прве главе се види да је дело приписано помазанику Божијем, дакле некоме ко стоји биже Богу од обичног човека. Онда би тај помазаник могао говорити људима који су у време из кога се он оглашава изгубили везу са Богом – да су као стока. Без страха Божијег човек се не разликује од стоке, и све што чини да се од ње издвоји таштина је. Често се у јеврејским текстовима говори да је човек „Божији сарадник у стварању“ (Голдберг, 248). То би било у складу са Адамовим именовањем животиња. Проповедник, међутим, каже да су дела човечија таштина.

Разилажење са традицијом постаје још веће у стиховима: „Јер што бива синовима људским то бива и стоци, једнако им бива; како гине она, тако гину и они, и сви имају исти дух; и човјек није ништа бољи од стоке, јер све је таштина. Све иде на једно мјесто; све је од праха и све се враћа у прах. Ко зна да дух синова људских иде горе, а дух стоке иде доље, под земљу?“ (3, 19–21). То да људи и стока имају исти дух неприхватљиво је са библијског становишта, по

коме је Бог створио човека и дунуо му „у нос дух животни“, чиме је човек постао „душа жива“ (1 Мој 2, 7). Човек има део духа Божијег и учествује у њему. Проповедник занемарује тај други чинилац у стварању човека и прихвата само то да је створен из праха земаљског и да ће се у њега вратити. Ипак, људско незнање које се помиње у последњем од наведених стихова можда пружа жељено решење. Човек који је остао без страха Божијег изгубио је однос са Богом, па тиме и могућност да наслути своју даљу судбину. Страх Божији једини је начин да се веза између човека и Бога, која постоји од самог стварања, сачува.

Јеро монах Стефан Илкић овако говори о томе: „Докле је човек, који живи у страху Божијем више нешто него обичан човек, сличан анђелима; дотле је онај који је у себи угушио дар страха Божијега нижи не само од човека, већ и од животиње“ (Илкић, 150). Разлика између животиње и човека је у његовој слободној вољи: „Свједочим вам данас небом и земљом, да сам ставио пред вас живот и смрт, благослов и проклетство; зато изабери живот да будеш жив ти и сјеме твоје“ (5 Мој 30, 19). Животињи то није дато, тако да она не може да се огреша о Бога.

Ови стихови се, ипак, најбоље могу разумети ако се посматрају са емотивног становишта. То „најпесимистичкије од свих дела старе јеврејске књижевности“ (Ђурић, 113), књига која „одудара од општег тона Библије дубоким песимизмом, свешћу о ништавности и пролазности човековог живота“ (Јанковић, 98), на емотивном плану нуди најпотпунији могући одговор за људску несрећу. У *Књизи о Јову* говори се о човеку који је изгубивши све, имање, децу, жену, здравље, пријатеље, и оставши сасвим сам – показао да је његова везаност за Бога оно што је код њега највредније и што му се не може одузети. Проповедник иде корак даље. Њему није потребна несрећа да би схватио људску таштину. Песимистички стихови изражавају његову дубоку веру да је све таштина. Њихов циљ је да дају каталог људских несрећа које ће се ставити у однос према јединој истинској вредности. Отуда оваквих стихова у књизи има много. Са друге стране, у стиховима у којима говори о страху Божијем тон се мења. На самом крају последње, дванаесте главе, која се одликује највишим степеном побожности, проповедник ће рећи: „и врати се прах у земљу како је био, а дух се врати Богу који га је дао“ (12, 7). Ови стихови очигледно нису у складу са мислима из треће главе. Контрадикција је, међутим, само привидна. Стихове из треће главе изговара човек који сумња, а завршну главу изриче неко ко је

осетио страх Божији. Тако се у контрасту према суморности људског живота упечатљивије истиче побожност и утеха у Богу.

Та борба између сумње и вере чини дијалектику овог песничког текста. Тумачење Григорија Богослова, по коме су делови у којима се одриче смисао у свету изречени из угла безбожника, а речи које говоре о Богу са становишта проповедника (Иванов, 66), једно је од могућих решења. Књижевни текст, међутим, добија на дубини, ако се и једно и друго становиште сместе у лик проповедника. Управо због тих колебања унутар једне личности ово се дело може сматрати изразом врхунске побожности. Није у питању знање о томе шта ће Бог учинити, нити лаковерно препуштање традиционалној побожности. Проповедник је мудар човек који на сваки начин покушава да обесмисли свет, да посумња у његову ваљаност, али сваки његов покушај баца га у дубље уверење да се без Бога не може. Проповедникова величина се може схватити као „борба с Богом“ у смислу који том изразу даје Кјеркегор: „Ту беше онај који је све освојио својом снагом и онај који је Бога освојио својом беспомоћношћу“ (Кјеркегор, 161). Иванов одриче присуство сваке сумње у овој књизи (Иванов, 67), поредећи његову истрајност у вери са Јововом. Проповедникова сумња је, заправо, Кјеркегорова резигнација, нешто што се налази на средокраћи између сумње и вере. У једној од својих варијанти приче о Авраму, Кјеркегор приказује Аврама као некога ко показује неверицу у тренутку кад треба да жртвује Исака. Та неверица се изражава кроз његово понашање (гледа у земљу). Аврам, међутим, ипак иде да жртвује Исака (Кјеркегор, 156). Резигнација о којој је овде реч пут је досезања праве побожности. За Кјеркегора „вера није никакво естетско гануће, него нешто далеко више, баш зато што јој претходи резигнација, она није непосредни нагон срца, него егзистенцијални парадокс“ (Кјеркегор, 201). Није ли и ситуација у којој се налази проповедник „егзистенцијални парадокс“.

И проповедников скептицизам је на први поглед контрадикторан његовој побожности. Стихови у којима се одриче мудрости и проглашава је за таштину („јер где је много мудрости, много је и бриге, и ко умножава знање умножава и муку“ (1, 18)) нису одбацавање сваке мудрости. Проповедник одриче човеку могућност да појми Божији свет. У том погледу његово сазнање равно је ономе које стиче Јов. Овакво схватање човекових интелектуалних моћи у складу је са поимањем апостола Павла који каже: „Јер је премудрост овога свијета лудост пред Богом“ (1. Кор 3, 19). Али мудрост човеку није сасвим недоступна. О томе се говори у псалмима: „По-

четак је мудрости страх Господњи“ (*Пс* 111, 10а). Иако на неким местима поистовећује мудрост са лудошћу, проповедник победоносно узвикује: „и видех да је боља мудрост од лудости, као што је боља светлост од мрака“ (2, 13). Поређење мудрости са светлошћу која је један од атрибута Божије стваралачке силе указује на побожни карактер овог стиха.

У четвртој глави говори се о неправдама и злу света. Мртви су срећнији од живих, „али је бољи од једнијех и од другијех онај који још није постао, који није видео зла што га бива под сунцем“ (4, 4). И овоме се може наћи паралела у *Књизи о Јову* где се каже: „Што ми није затворила врата од утробе и није сакрила муку од мојих очију? Зашто не умријех у утроби? Не издахнух излазећи из утробе?“ (*Јов* 3, 10–11). Може се рећи да је ово опште место мудрачке књижевности, али то је место које је особено за јадиковке. Проповедникова јадиковка је међутим мирнија, рационалнија од Јовове. Док Јов жели да се сам врати у стање Neroђености, проповедник само хвали онога ко се није родио. Тако се може објаснити низ поучних стихова који следе. Такви стихови су стални репертоар мудрачких књига. Стих као што је: „Боље је двојци него једному, јер имају добит од свога труда“ (4, 9) изгледа као да нема ближе везе са остатком текста, као да су у питању механичка уметања поучних стихова или накнадна интервенција каснијих редактора. Ипак, то није као што каже Зоран Живковић коришћење дела као „трибине за обнародовање социјално-пропагаторских ставова“ (Живковић, 134), већ има и своју уметничку функцију. У *Књизи о Јову* на наведене стихове се наставља прича о једнакости после смрти, и то посебно социјалној једнакости. Пошто је проповедник сталоженији и пошто га се оно о чему говори мање дотиче и његова тема је мање напета. Он прича о практичним, животним мудростима, али ни у његовом случају присуство емоција није изостало. Стихови о пријатељству, царевању, жртвовању и заклетвама Богу, јесу део традиционалног схватања, али они имају и емотивну основу. Они су израз поверења у Божији поредак. У директној су супротности са светом у коме људи страдају, а „немају никог да их потјешу“ (4, 1). Циклични поредак о коме се говорило у почетним стиховима овде се у потпуности преноси на људску судбину: „Јер један излази из тамнице да царује, а други који се роди да царује осиромашу“ (4, 14). Пристајање на Божији поредак повлачи са собом и поверење у његову праведност. То сазнање је дато само ономе ко се Бога боји.

Што се тиче стиха у коме се хвали онај ко се није родио и он је у контрадикцији са већим делом књиге. Тако ће стих „у живијех

свијех има надања; и псу је живу боље него мртву лаву“ (9, 4) изнети сасвим опречно становиште. У вези са тим је и оно што се назива епикурејским схватањем у *Књизи проповедничковој*. Сам појам епикурејства није адекватан када је реч о овом делу. Посебно ако се има у виду да се Епикур покушавао ослободити „тираније богова“. Сам „страх Божији“ је неприхватљив за епикурејски концепт уживања. Такође су му неприхватљиве и мисли о смрти којима је *Књига проповедничкова* оптерећена. Довољно је само поменути Епикуров став „где сам ја нема смрти, где је смрт нема мене“, па се види сва несагласност са проповедниковим виђењем света. Стихови који говоре о уживању тичу се награде на земљи. Ако прихватимо концепцију Шеола која постоји у старијим старозаветним текстовима, награда на земљи је једина која је могућа. У Шеолу нема осећања, нема бола, али ни среће. Зато проповедник награду тражи у овом свету и одатле стих: „Није ли дакле добро човеку да једе и пије, и да гледа да му је у души добро од труда његова ? Ја видјех да је и то од руке Божије“ (2, 24). Веселе, које се уз таштину и страх Божији може узети за трећи најважнији лајтмотив књиге, веселе је од Бога или, прецизније, веселе са Богом. То је веселе човека који прихвата живот онакав какав је, коме је Бог „метнуо свет у срце“. Насупрот том веселу налази се веселе безбожника: „боље је слушати карање мудрога, него да ко слуша песму безумника. Јер као што прашти трње под лонцем тако је смијех безумников; и то је таштина“ (7, 4–5).

Ипак, ни ови стихови нису лишени контрадикције. Човек који хвали веселе на другом месту каже: „Боља је жалост него смијех, јер када је лице невесело, срце постаје боље“ (7, 2). Није ли ово оправдавање жалости у складу са тим да постоји „вријеме плачу и вријеме смијеху“ (3, 4а). Проповедничково одлучно залагање за једно или друго, у зависности од тога о чему говори, мора се приписати његовом емотивном ставу, чиме песма добија карактер похвале. Хвалећи веселе или жалост, проповедник, у духу похвале, заборава да постоји време и једном и другом, али се та неминовна смена потврђује на плану целог дела, које се час окреће једном, час другом расположењу. И у самом тексту може се наћи потврда ове тврдње. Неколико стихова после ове похвале жалости, проповедник каже: „у добро вријеме уживај добро, а у зло вријеме гледај, јер је Бог створио једно према другоме, зато да човек не зна шта ће бити“ (7, 14). И веселе, и жалост у вези су са страхом Божијим. Онај ко се у несрећи весели безумник је, а онај ко се не весели када је веселу време – није онај коме је „свет у срцу“, значи отпадник је

од Бога. Стихови: „Не узимај на ум свашта што се говори, ако би и слугу својега чуо гдје те псује. Јер срце твоје зна да си ти више пута псовао друге“ (7, 21–22) су антиципација новозаветне приче о томе да се онај који је безгрешан први баца каменом на грешницу.

Позивање на весеље може се, међутим, узети и као опомена. Ту функцију оно недвосмислено има у *Плачу Јеремијином*: „Радуј се и весели се, кћери Едомска, која живиш у земљи Узу! Доћи ће и до тебе чаша, опићеш се и открићеш се. Сврши се кар за безакоње твоје, кћери Сионска; неће те више водити у ропство; походиће твоје безакоње, кћери Едомска, откриће гријехе твоје.“ (Плач 4, 21–22).

У естетском погледу главе од осме до једанесте спадају у мање вредне. Мноштво поука затамњује уметнички ефекат и књигу приближава текстовима типа *Прича Соломонових*. Песничка анализа ових поглавља мора се ограничити само на улогу коју они имају у целом делу. Естетска неуједначеност *Књиђе пројоведникове* је њен кључни проблем. Имајући то у виду, може се говорити о познијим интервенцијама и прилагођавању текста корпусу мудрачких књига. По естетској снази својих најјачих делова ово дело стоји у рангу, а можда и изнад, *Књиђе о Јову* и *Песме над ѿсмама*, али њена немогућност да се увек држи нивоа који је достигла у трећој глави мука је ове књиге. *Књигу пројоведникову* не карактерише јединство и уравнотеженост чинилаца. У том погледу она заостаје над *Песмом над ѿсмама* која је испевана у савршеном складу и естетској доследности. Недостатак упечатљивих слика у овим главама посебна је мана ове књиге. Једине слике које се могу наћи су алегоријског карактера и као такве мање су вредне.

Осма глава се бави питањем царске власти. Ако се прихвати да је Соломон аутор ових стихова може се узети да се на овом месту афирмише теократија која је постојала у старом јеврејском царству. То показују стихови типа: „Јер гдје је год ријеч царева ондје је и власт, и ко ће му рећи: шта радиш?“ (8, 4). Афирмација царске власти иде дотле да ће се и циклични поредак времена употребити у њену корист: „Ко извршује заповјест, неће знати за зло, јер срце мудрога зна вријеме и начин. Јер свачему има вријеме и начин; али многа зла сналазе човјека“ (8, 5–6). Ако се узме да ове стихове изговара Божији помазаник, онај који је ближи Богу од обичног човека, они имају другачије значење. Бог је предао власт помазанику као свом представнику на земљи. Самим тим послушност цару зависи од страха Божијег. Онај који није цару послушан отпадник је од Бога. Ако се овакво тумачење прихвати, стихови као „каткад влада

човјек над човјеком на зло његово“ (8, 9б) делују необично. Реч је, у овом случају, о власти безбожника и предности коју теократска владавина нуди.

Остатак главе поново се бави практичним поукама о вери. Ту се поново поставља питање о награди за праведан живот: „И тада видех безбожнике погребене, гдје се вратише; а који добро чињаху отидоше са светога мјеста и беше заборављени у граду. И то је таштина“ (8, 10). Величина јеврејског мислиоца огледа се управо у последњем коментару, да је и то „таштина“. Људско уверење да Бог не делује праведно и покушај да се са Богом успостави трговачки однос по коме ће се за добра дела давати једнако добра награда становиште је сасвим супротно „страху Божијем“. Проповедник тражи од слушалаца да се одрекну свог индивидуалног интереса. У том погледу он је сличан Јову који мора да схвати своју сићушност и небитност у свету који је Бог створио да би био вредан тог света. Ипак, поуздање у Божију праведност односи превагу као и у *Књиџи о Јову*: „Нека грјешник сто пута чини зло и одгађа му се, ја ипак знам да ће бити добро онима који се боје Бога, који се боје лица његова“ (8, 12). Помињање лица Божијег, које нико не може видети и остати жив, говори о томе да је овај страх – страх у правом значењу те речи. Бог није суров, али човек осећање дивљења пред Богом доживљава као страх. Парох Павловић овако тумачи страх Божији: „Ко се Бога боји и страх Његов у срцу своје чува – неприступачан је ма каквом страху. А напротив: ко у себи страха Божијег нема, подложен је сваком другом страху“ (Павловић, 72). Ако је, дакле, страх Божији присутан у човеку, он се подвргава само Божијим законима и не осврће се на чињенице искуственог света: „Што нема одмах осуде за зло дјело, зато срце синова људских кипи у њима да чине зло“ (8, 11). Да би одузео људима свако знање о свету, Бог неће поступити онако како то човек очекује, неће казнити безбожника. Један од разлога за то је што се и безбожнику даје шанса, други што је и сврха праведности позната само Богу, па људски ум не може досегнути до њеног значења. У том смислу, и проповедникове речи у следећој, деветој глави могу се сажети кроз њен наслов на овај начин: „Нека те не завара што свијем једнако бива, праведнику и безбожнику! Уживај весело у Божијим даровима и чини што ти се заповједило. Мудрост царује“. Мудрост о којој је овде реч је Божија мудрост, недокучива свакој људској мудрости.

Парабола, која није карактеристична за песничке текстове, налази своје место у деветој глави *Књиџе проповедникове*: „Бијаше мален град и у њему мало људи, и дође на њ велик цар, и опколи га и

начини око њега велике опкопе. А нађе се у њему сиромаш човек мудар, који избави град мудрошћу својом, и нико се не сјећаше тога сиромаша човјека“ (9, 14–15). То што проповедник у наредним стиховима хвали мудрост и признаје јој предност над силом – указује на то да за истинску вредност нису потребне потврде овог света. Одрицање од света је ипак само делимично. То је свет који је Бог створио. Као такав, он завређује труда, али човек није кадар да оцени своје поступке.

Десета глава је превише декламаторска. У њој се поуке нижу без видљиве везе и износе судови о којима је већ раније речено како их треба разумети. Они су битни за разумевање саме *Библије*, али не и за проповедникову посебност. То се најочигледније види по томе што их налазимо и у другим библијским текстовима. На пример – стих „Ко јаму копа, у њу ће пасти“ (10, 8) срећемо и у псалмима: „Копа јаму и ископа, и паде у јаму коју је начинио“ (*Пс* 7,15).

Првих шест стихова једанаесте главе су наставак претходне. Од седмог стиха проповедник припрема последњу, закључну и најувизишенију главу овога дела³: „Радуј се младићу, за младости своје, и нека те весели срце твоје док си млад, и ходи куда те срце твоје води и куда очи твоје гледају; али знај да ће те за све то Бог извести на суд. Уклони, дакле, жалост од срца својега, и одрини зло од тијела својега, јер је детињство и младост таштина“ (11, 9–10). Ови стихови чине целину са стиховима наредне главе. Оцена младости и детињства као таштине је важна за њено тумачење. Младић мора да се клони зла, а коришћење младости као изговора је таштина. Није потребно искуство и знање да би се могло разликовати добро и зло. Та способност је трансцендентална, дух Божији који се налази у младићу њим руководи. Императив радости је у складу с тим да постоји „вријеме плачу и вријеме смеху“. Младост је време радости насупрот старости која је време жалости. Ту се поставља проблем старости и утехе у њој: „Али да човјек живи много година и свагда се весели, па се опомене дана тамнијех како ће их бити много, све што је било биће таштина“ (11, 8). Сама помисао на старост обесмишљава радост младости. Весеље и само постаје таштина, ако то није весеље са Богом.

И у естетском и у религиозном погледу дванаеста глава представља врхунац књиге. Песнички текст се, заправо, не пружа кроз

3 У Бакотићевом преводу последња глава почиње овим стихом. Питање избора једног или другог решења није небитно за тумачење дела. Главе у библијским песничким текстовима могу имати функцију сличну подели на строфе. Осим тога, погрешна подела на главе може знатно отежати разумевање дела као што је случај са *Песмом над песмама*.

целу главу већ само до седмог стиха. Стихови од осмог до четрнаестог су каснији додатак. Лишена моралних поука и дигресија, ова глава је целовита и заокружена песма. Она поседује јединство мисли и израза које је толико спорно када је реч о *Књизи пророковедниковој*. Ипак не треба је због тога издвајати из текста⁴. Она чини саставни део целине, њен закључак и круну. У њој престаје и дијалектика сумње и вере којом се одликује остатак књиге. Проповедник се ослобађа сумње и стихови који следе су израз крајње религиозности. Управо зато су они и највише песнички. Величина овог говора је и у избору позиције коју песнички глас узима. Проповедник бира улогу саветника младићу који треба да се боји Бога⁵: „Али опомињи се творца својега у време младости своје пре него дођу дани зли и приспију године за које ћеш рећи нијесу ми миле“ (12, 1). Позиција старијег човека је типична за неког ко се „изборио са Богом“ (Кјеркегор је сматрао да је за стицање праве вере потребно време, а самим тим и дуговечност).

Стихови који следе нису низ практичних савета какви се налазе у претходним главама и помало „гуше“ песнички текст. У питању су слике ванредне јасности и лепоте које представљају старост: „Прије него помркне сунце и видјело, и мјесец и звијезде, и опет дођу облаци иза дажда, кад ће дрхтати стражари кућни и погнути се јунаци, и стати млинарице што их је мало, и потамњети који гледају кроз прозоре, и кад ће се затворити врата с улице, и слабити звука од мљевења, и кад ће устајати на птичји глас и престати све пјевачице, и високога мјеста кад ће се бојати и страшити на путу, кад ће бадем уцвјетати и скакавац отежати и жеља проћи, јер човек иде у кућу своју вијечну, и покајнице ће ходити по улицама; прије него се прекине уже сребрно, чаша се златна разбије и распе се виједро на извору и сломи се точак на студенцу, и врати се прах у земљу, како је био, а дух се врати Богу који га је дао“ (12, 2–7).

Само набрајање помаже песничким сликама које тако добијају и звучну подлогу у виду анафорских тенденција. Слике су упечатљиве и због тона којим су изговорене. Употреба футура чини да

4 Премда би било занимљиво тумачити *Књигу пророковедникуву* као збирку песама како се то чини са *Песмом над песмама* или *Плачем Јеремијиним*.

5 Тај говор је започет већ у претходној глави. Но, ти стихови, мада чине целину са стиховима ове главе, ипак не уносе промену у емотивном тону. У том погледу подела на главе се чини исправном. Мада мисаоно једна целина са стиховима који им претходе, стихови последње главе се одликују сасвим другачијим емотивним ставом. Осим тога, опомена младићу се јаче и непосредније доживљава без претходних говора о весељу. У том светлу, савет младићу да се радује може се узети као мост између последње главе и дела. Ту се поново појављују лајтмотиви који ишчежавају из даљег текста: „весели се“, „и то је таштина“.

проповедников глас делује као пророчанство. Ипак, лепота није једино што карактерише ову главу. Једноставност и савршенство израза су утицали на то да су каснији приређивачи ову главу морали да допуне па се каже: „Главна је свему што си чуо: Бога се бој, и заповјести његове држи, јер то је све човјеку“. Овај стих добро илуструје покушај да се дело заврши на експлицитнији начин од оног који нуде претходни стихови. Мноштво опречних идеја је постављено у делу, па се морало завршити неким закључком, иначе би се изгубио његов поучни карактер. Сви ти стихови у додатку, међутим, делују неуверљиво и вештачки у поређењу са првим делом главе. У њему се на крајње сугестиван начин излази из сукоба таштине и страха Божијег који је постављен у претходним главама, да после њих стих „Таштина над таштинама, вели проповједник, све је таштина“ (12, 8) нема ону снагу која би се очекивала. Ипак, он заокружује дело и ствара прстенасту композицију. Имајући то у виду, наредних шест стихова се још очигледније приказују као страним телом овог текста.

Проповедничково обраћање младићу има још једно, додатно значење. У *Причама Соломоновим* често се каже „сине мој“, што је уобичајено у обраћању свештеника вернику. Ипак, о младићу из *Књи́ге проповедникове* зна се да има чуваре, па чак и јунаке. Уз то се помиње и златна чаша (која се, истина, може тумачити и на другачије начине). Све то говори о господству младићевом. Тон, којим му се проповедник обраћа, личан је. Можда би се та мудрост могла схватити као наслеђе које један месија преноси другоме. Као савет оца сину. То би разјаснило многа нејасна места у тексту, решило контрадикције. Очигледно је да је проповедников однос са младићем другачији од његовог односа према човеку уопште. Можда је то због тога што и он сам стоји ближе Богу. Овакво тумачење је у супротности са самим насловом дела, али је занимљиво и обогаћује га.

Савет који проповедник даје младићу је: „опомињи се творца својега“. Није рекао: „бој се Бога“. Младић је неко ко је неискварен, није га обузела таштина, од Бога није одступио. Зато је у њему страх Божији присутан, па проповедник од њега не може тражити да се боји Бога. „Опомињање“ о ком говори је неговање те везе, тежња да се она не изгуби. Зато весеље о ком се говори у претходној глави весеље је које је испуњено Богом. То је весеље некога коме је он „метнуо свет у срце“. Некоме ко се држи Бога неће „дани зли“ представљати бол, јер су и они део цикличног поретка који је Бог створио „да би га се бојали“.

До сличних закључака долазали су и други песници надахнути божанством, па чак и кад су припадали другачијим религијама. Чини се да није мала сличност између проповедниковог става и ових Пиндарових стихова: „Сазна ли ко пут истине, нек ужива у срећи божјој! Сваки час дуне с неба други ветар. Чиста срећа не долази задуго кад оспе неког силним обиљем. Бићу мален у малој срећи, велик у великој. Свагда ћу се срцем приљубити удесу и користити се њиме колико ми силе допуштају“ (трећа питијска епиникија). Ту су присутни и превртљивост судбине и пристајање на њу. Сличност је још већа када у осмој питијској епиникији каже да је човек „сан сенке“ и да када бог људе „обасја својим зраком, онда је сјајна светлост и сладак им је век“. То што један јеврејски и један хеленски песник говоре сличну мисао сведочи о дубини религиозности која је овде изражана, јер свакоме коме се Бог укаже – указује му се на исти начин, без обзира на традицију и религијска схватања.

Веза са Богом која Јова одржава у снази кад све изгуби и овде је пресудна. Сlike у којима је описано ишчекивање смрти стварају суморну атмосферу, али кроз њу просијава она побожност која се очитује у последњем стиху и речима о предавању духа Творцу. У овом светлу се другачије може протумачити контраст из претходних глава који се успоставља између похвале нерођеном и изрицања да док има живота има и наде. Свет људске таштине је свет у коме не вреди живети, али нада да се кроз страх Божији може успоставити веза са Богом „прије него дођу дани зли“ оно је што живот чини вредним.

Тако се ова „песма над песмама песимизма“ (Шилер) завршава у складу са Хелдерлиновим стиховима:

„Многи узаман покушаваху оно највеселије весело да кажу,
Овде се мени, у шузи овој, коначно обелодани“.

Библиографија

Библија или Светио писмо Стариога и Новога Завјешта, превели Ђура Даничић и Вук Стефановић Караџић, Британско и инострано библијско друштво, Београд, без године.

Библија, Стари и Нови завети, са објашњењима и илустрацијама, превео и коментаре написао Лујо Бакотић, Будућност, Нови Сад, без године.

Голдберг, Дејвид Ц. и Рејнер, Џон Д, *Јевреји, историја и религија*, Клио, Београд, 2003.

Ђурић, Војислав, *Књижевности стариога истока*, Београд, 1951.

Елијаде, Мирча, *Историја веровања и религијских идеја*, Просвета, Београд, 1991.

Живковић, Зоран, „Проблеми значења *Књиже проповједникове*“, у *Зборнику радова наставника и студената поводом стогодишњице оснивања и двадесетогодишњице обнављања Катедре за светску књижевност на Београдском универзитету*, Филолошки факултет у Београду, Одсек за општу књижевност и теорију књижевности, Београд, 1975.

Иванов, А, *Поучне књиже светио писма Староо завета*, Београд, 1991.

Илкић, Стефан, *Страх Божији*, Православље, број 7, јули 1913.

Јанковић, Владета, *Митови и лежене*, СКЗ, Београд, 1995.

Кјеркегор, Серен, *Страх и грхшање*, Плато, Београд, 2002.

Павловић, М. Р, *Страх Божији и страх земаљски*, Мисионар, 1935.

Томић, Celestin, *Biblija, Stari i Novi Zavjet*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1983.

Harrington, Wilfred J, *Uvod u Stari Zavjet – Spomen obećanja*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1977.

Nikola Živanović

THE HUMAN VANITY AND THE FEAR OF GOD IN ECCLESIASTES

Summary

The author of this text is trying to show that *Ecclesiastes* is dealing with the problem of human place in the order of things made by God. Man is seen as a creature unable to escape from the border he has been put in. His efforts to cross that border lead him to inner dialectics of doubt and fate. The way out of this situation is acceptance of that order of things, which is articulate through rejoicing.